

GEMMAE: MAGIA E SCIENTIA, μύθος και λόγος

SALUT FERRÍS CUIXERES

Taller Antiqua ornamenta

Resum

En el present article tractarem el valor màgic i/o terapèutic de les pedres precioses així com algunes de les anècdotes, mites i faules que les envolten. Veurem les explicacions que algunes fonts literàries clàssiques, gregues i romanes (sense pretendre ser exhaustius) ens donen sobre l'origen, les característiques i els poders de les gemmes. Ens centrarem, sobretot, en tres de les pedres precioses: esmaragda, ambre i ametista.

Paraules clau

gemmes, pedres precioses. amulets, esmaragda, ambre, ametista.

Les pedres precioses en l'Antiguitat exerciren un paper molt important:

- Com a ornament en anells, polseres, arracades, collars etc.
- Com a segells o encunys en collars o enfilats en anells
- Com a talismans i terapèutics

Collar d'or, ametista i esmaragda

L'ús de les pedres precioses o objectes cridaners és inclinació natural de l'ésser humà que vol destacar pel seu luxe o singularitat, i està present en tots els pobles.

En època grega i romana, i, probablement també en l'Edat de Bronze, les pedres eren usades tant per les seues qualitats màgiques com per les seues qualitats decoratives. Sembla que cada pedra té els seus propis poders peculiars.

Els pobles primitius tendeixen a les pedres amb els color més vius i intensos: els reflexos que emeten de la llum del sol i les estrelles es creu que són provocats per una relació entre la pedra i les estrelles, i se'ls atribueixen per tant virtuts màgiques i sobrenaturals.

És en aquest aspecte terapèutic o màgic en el que ens centrarem en el present article, més enllà del valor econòmic que tenen les pedres precioses i de la bellesa que comporten per elles mateixes i encastades en joies.

L'ús terapèutic i màgic de les pedres apareix recollit en nombrosos **Lapidaris** des de l'Antiguitat. El nom ve del llatí "*lapis*" i són tractats que descriuen les propietats de les gemmes i altres minerals, i que poden ser descriptius, científics o bé poden exposar les qualitats màgiques o mèdiques de les pedres.

La tradició lapidària comença en el món grec i seguirà viva en època romana, l'Edat Mitjana i perdura en l'època moderna. L'objectiu d'aquest article no és fer una revisió exhaustiva dels lapidaris, dels quals sols hom esmentarà alguns.

El primer lapidari és de Teofrast (s. IV aC), filòsof i deixeble d'Aristòtil, Περὶ λίθων (*De lapidibus*). És considerat el pare de la mineralogia científica, ja que tracta de les propietats físiques més que de les curatives o màgiques.

En ell apareix per primera vegada la idea de la sexualitat de les pedres, idea relacionada amb el magnetisme que en altres filòsofs té a veure amb l'atracció amorosa. Es considerava que les pedres tenien una ànima que els permetia connectar amb l'ànima humana, de manera que eren considerats com autèntics éssers vius. D'ací que Teofrast diferencie entre pedres mascle i pedres femelles (*De lapid. 30 s*) i fins i tot diu que poden tindre descendència. Així ens ho diu Plini (*Nat Hist, XXXVI*):

Igualment Teofrast i Mucià pensen que hi ha pedres que pareixen altres.¹

Les pedres, es creu, possibiliten la curació per un principi de simpatia: la pedra, (planta o animal) aporta l'energia que li falta al pacient. És el principi *similia similibus*.

Un element que es té en compte és el color (el color és vibració), i, així, moltes gemmes que foren remeis farmacològics foren triades pel seu color. Els metges les prescrivien moltes en pols i barrejades amb líquid per a remeiar algunes malalties. Així per exemple, i segons el color: el cristall de roca venia, segons Plini, d'Índia i dels Alps entre altres llocs. Era símbol de puresa per la seua transparència i es creia que ajudava a trobar l'equilibri del cos.

Les pedres roges com el granat alleujaven malalties relacionades amb la sang. L'ametista, que després veurem, pel seu color semblant al vi s'utilitzava per evitar o mitigar els efectes de la borratxera. Les de color verd curaven problemes estomacals i les blaves, com el safir, reduïen els hematomes.

Altres lapidaris grecs com el Lapidari Òrfic estaven imbuïts de pensament màgic, relacionaven les gemmes amb els signes zodiacals. Hi ha un sincretisme màgic-religiós.

---

¹ Les cites d'autors són traduccions pròpies al valencià des de la llengua original de la font. Aquesta, en llatí en l'original. *Naturalis Historia*. Plinio el Viejo. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae. Teubner. 1906.

Es creia que les gemmes asseguraven la protecció divina, protegien d'influències malignes i s'utilitzaven per a sanar diverses malalties. Es pensava que el poder de les pedres emana de la seua ànima i que existeix una simpatia oculta entre la pedra i el seu portador. O bé es creu que el seu poder ve de les estrelles.

Gemma gnòstica egípcia
Museu Walters, Baltimore

En els segles IV i V es produeix un sincretisme de la doctrina cristiana i la tradició judeocristiana amb la mineralogia grega i llatina. Així en La Bíblia apareixen les 12 gemmes inscrites en les Taules de la llei i que havien de col·locar-se en el pectoral del Summe Sacerdot .

Ezequiel, 28:13: “En Edèn estaves, en el jardí de Déu. Tota classe de pedres precioses formaven el teu mantell: robí, topazi, diamant, crisòlit, pedra d'ònix, jaspi, safir, malaquita, esmaragda”²

Apocalipsi, 21:18: “*El material d'aquesta muralla és jaspi i la ciutat és d'or pur semblant al vidre pur. 19: Els pilars de la muralla de la ciutat estan adornats amb tota classe de pedres precioses: el primer pilar és de jaspi, el segon de safir, el tercer de calcedònia, el quart d'esmaragda, 20: el cinquè de sardònica, el sisè de cornalina, el setè de crisòlit, el vuitè de beril, el novè de topazi, el desè de crisopras, l'onzè de jacint, el dotzè d'ametista.*”³

En conclusió, al mateix temps que es desenvolupa la ciència té gran importància la màgia. El sincretisme de diferents cultes i creences formaren part dels rituals que trobem als lapidaris de l'Antiguitat. En ells s'expliquen les fórmules màgiques que s'han de recitar o gravar en la pedra, els ritus que s'han de fer, etc. Es pensava que les gemmes tenien poders místics i ocults, i que en elles residien esperits, de vegades bons, de vegades dolents, però amb influència sempre sobre el destí humà.

² Traducció del castellà: Nueva Biblia de Jerusalén, Ed. Desclé

³ Id.

Com ja s'ha dit, segons el color, les pedres roges s'associarien a la passió (hui en dia s'ha demostrat a través de l'anàlisi de l'espectre, que els rajos rojos són vivificants i donen calor), i estan relacionades amb la sang. Les grogues serien útils per a tractar malalties com la icterícia (homeopatia basada en el *dictum similia similibus curantur*); les verdes tenien el poder de curar els ulls, les blaves tenien poder tranquil·litzant. Les violetes servien per a previndre la borratxera.

A la força del color es podia afegir el gravat de un déu o deessa, i una fórmula màgica i així s'obtenia un **amulet o filactèria**, remeis per a curar o aconseguir algun objectiu.

La paraula *amuletum* és un encís portat per un humà o fins i tot per un animal per a evitar el mal o assegurar-ne la bona fortuna. La paraula ve de l'àrab "*hamâlet*" que vol dir allò que està suspès". La paraula és usada per primera vegada per Plini (H.N., XXXVII,124)

Els amulets són així un pont que uneix una persona amb els seus desitjos, són una forma de comunicar-se amb els déus i obtindre d'ells allò que es vol. És important, a més, que es porten en un lloc concret del cos perquè la màgia simpàtica tinga efecte.

Els antics parlaven de *phylacteria*: amulet que protegeix; *periammata* : amulet per a portar en el cos, i *pharmaka* : medicaments.

Les gemmes màgiques s'identifiquen pels textos, les imatges i els signes que presenten, així com pel tallat, el material i la forma que presenten.

Pedres precioses màgiques. National Museums Liverpool.

Moltes són les pedres precioses que trobem en el món grecoromà. Així S. Isidor, *Origines 16*, ens parla sobre la gran varietat de pedres.

Genera gemmarum innumerabilia esse traduntur; e quibus nos ea tantum quae principalia sunt sive notissima adnotavimus. Gemmae vocatae quod instar gummi transluceant.

No totes les pedres precioses dels antics corresponen a les que avui considerem com a tals. La més preuada era el diamant, que s'incrustava sobretot en anells. Després l'esmaragda (*smaragdus*) que és una variant del beril (*beryllus*), l'òpal, l'àngata, les perles; també s'usaven el *topazion*, el *coralium*, el *sardus*, el *saphirus*, el *amethystus* i l'ambre.

Les més utilitzades eren les pedres semiprecioses. Plini (*H.N.XXXVII,6*) ens conta que l'afició per les perles i les pedres precioses augmentà a Roma amb el triomf de Pompeu sobre Mitrídates.

Victoria tamen illa Pompei primum ad margaritas gemmasque mores inclinavit.

L'avidesa per les pedres precioses provocà **l'aparició de gemmes falses** per la qual cosa Plini ens indica els procediments per a detectar les falsificacions, molts d'aquests mètodes pràcticament iguals als actuals : examinar les peces a la llum del dia, tenir en compte que les verdaderes són més pesades i gelades, les falses solen ser més aspres. La pols de pedra obsiana (nomenada així perquè la descobrí Obsius en Etiòpia) deixa marca en les imitacions.

Plini, *H.N. XXXVII*, 37,76,13

“Veras a falsis discernere magna difficultas...”

“Nos contra rationem deprendendi falsas demonstrabimus... tralucentes matutino probari censeant aut, si necesse est, in quartam horam; postea vetant. Experimenta pluribus modis constant: primum pondere, graviores enim sunt verae; dein frigore, eadem namque in ore gelidiores sentiuntur; post haec corpore. Ficticiis pusula e profundo apparet, scabritia in cute et capillamenta, fulgoris inconstantia... obsianae fragmenta veras gemmas non scariphant, in ficticiis scariphatio omnis candidat.”⁴

“Gran dificultat (comporta) distingir les vertaderes de les falses”

“Nosaltres pel contrari demostrarem el mètode de descobrir les falses... Aconsellen que les transparents siguen jutjades pel matí i, si és necessari, fins a la quarta hora (les deu); després

⁴ Text llatí en [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D37%3Achapter%3D76#:~:text=Por%20el%20contrario,calentando%20el%20graver)

[doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D37%3Achapter%3D76#:~:text=Por%20el%20contrario,calentando%20el%20graver](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D37%3Achapter%3D76#:~:text=Por%20el%20contrario,calentando%20el%20graver).

s'oposen. Les proves consten de diversos modes: primer, pel pes, en efecte les més pesades són vertaderes; després per la gelor, ja que aquestes en la boca es senten més gelades; després d'açò per la substància. En les falses apareix des del fons una ampolla, rugositat en la superfície i ratlles, variabilitat de la brillantor... els fragments d'obsiana no escarifiquen les gemmes vertaderes, en les falses tota incisió les blanqueja”

La pasta vítria era usada sovint per a imitar les gemmes donant-los el color segons la pedra que es volia copiar; resultava barat, i així, les classes menys riques també podien tindre les seues pròpies pedres tallades, fetes a motlle o amb l'empremta d'una gemma gravada.

Com hem vist , les pedres precioses eren molt emprades tant en joieria com en amulets, i són mencionades sovint en les fonts clàssiques. Són també molt nombroses les llegendes, els mites o les històries i anècdotes que envolten les pedres, tant quant al seu origen, com al seu ús i valor.

Ara centrem-nos en tres de les pedres més usades: ambre, ametista i esmaragda, i en alguns dels mites i històries que es troben en algunes fonts literàries gregues i romanes.

ESMARAGDA (SMARAGDUS/ Σμάραγδος)

Polsera d'or encastada amb esmaragdes i perles enfilades en fil d'or. S. IdC. Procedent d'Egipte. Museu Britànic

© Los fideicomisarios del Museo Británico

És una pedra del grup dels berils que conté crom i és de color verd. El seu nom ve del persa, llengua en la qual el terme significa “verd”. Posteriorment fou adaptat en llatí com *smaragdus*. Segons l'etimologia índia , la paraula esmaragda prové de la traducció del sànscrit “*marakata*” que es podria traduir com “la cosa més verda”. Apareix citada

moltes vegades en les fonts, encara que el que es diu no sempre correspon a aquesta pedra.

Malgrat la popularitat d'aquesta pedra en temps antics, no es troba molt sovint en la joieria antiga. S'usen en època hel·lenística tardana i molt en la romana.

La primera procedència és Sikait-Zubara, regió dels turons del mar Roig a Egipte, a 250 km al sud-est de Luxor. En aquestes mines es troben en l'actualitat un grup d'investigadors espanyols (Projecte Sikait) que porten anys estudiant aquesta regió coneguda en l'antiguitat com *Mons Smaragdus*. Aquesta zona és coneguda per les seues mines d'esmaragdes d'època romana, que mencionen alguns autors com ara Plini, i foren redescobertes pel mineralogista francès Frédéric Cailliaud en 1816, que els donà el nom de Mines de Cleòpatra. Hi ha constància per les diverses fonts , com anirem veient, que aquesta pedra preciosa ja era molt valorada entre els reis i les reines del món antic, com la famosa Cleòpatra. Sembla que l'inici de la producció intensiva de les mines en època romana la portava l'exèrcit. Però no sols venien d'Egipte, Plini parla també d'esmaragdes procedents d'Escítia (zona dels Urals).

Sense pretendre ser exhaustius, veiem algunes mencions a les esmaragdes en algunes fonts clàssiques:

Plató, Fedó (110 d, p. 275): *“I, a la par, presenten també amb igual proporció, més belles (que les d'ací) per la seua llisor, la seua transparència i els seus colors. Justament partícules d'aquestes són les pedretes aquestes tan apreciades: cornalines, jaspis, esmaragdes, i totes les semblants”*⁵

Heròdot, *Historia III, 42*, (s V aC): parlant de l'anell de Polícrates diu: *“Ell portava un segell encastat en or, una esmaragda, obra de Teodor fill de Telecles de Samos”*⁶

Una de les principals fonts sobre les esmaragdes és Teofrast, en l'obra que ja hem esmentat més amunt, també tracta sobre les esmaragdes. Aquest explica les

---

⁵ En castellà en l'original Ed. Planeta DeAgostini.1997

⁶ cita Heròdot en anglés Herodotus, with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press. 1920. En <http://dat.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-eng1:3.41.1>

característiques, propietats i llocs de procedència. Molts dels aspectes tractats per aquest autor serà seguit després per altres autors, com Plini.

Quant a les característiques destaca la seua mida reduïda i l'escassetesa en el medi natural:

Teofr. De lapid 8: *σπάνιοι... καὶ μικροί. 23 μετρία μὲν οὔσα ἐλάττονος*

Tanmateix, cita com a exemple algunes esmaragdes grans, de les quals dona diversos exemples. Ell mateix diu que no confia en les fonts o diu directament que és falsa.

Respecte a les propietats afirma que pot fer que l'aigua tinga el seu color submergint-la en ella; pot ser tallada i convertida en segell; i que té un efecte beneficiós per als ulls, i fa que els que porten un segell d'esmaragda tinguen bona vista. Idea que serà repetida en autors posteriors, com ara Plini.

Pel que fa a l'origen d'aquesta pedra preciosa, cita diversos llocs com Cartago, Massàlia, Xipre, Calcedònia i Egipte; sembla, no obstant, que podria hi haver confusió amb alguna altra pedra com la malaquita.

Ovidi: *Metamorfosis* II, 20, parlant del déu Febus quan és visitat per Faetó:

*“Estava el déu cobert amb un mantell púrpura i assegut en un tron de brillants esmaragdes;”*⁷

Ovidi, *Amores* II, 6, 21, en l'elegia a un lloro diu:

*“Tu poteris fragiles pinnis hebetare zmaragdos”*⁸

“ tu amb les teues plomes podies obscurir les verdes esmaragdes”

Marcial, *IV*, 28

“Donares, Cloe, al jove Luperc mantells d'Hispania de color púrpura i color escarlata i una toga llavada en el tebi Gales, sardòniques de l'Índia, esmaragdes d'Escítia i cent monedes amb l'efígie del nostre nou amo i tot el que et demana li ho dones una i altra

⁷ En castellà en l'original *Arte de amar y Metamorfosis*, Ed. Iberia, 1985. *Metam*, pag 90

⁸ <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi001.perseus-lat1:2.6>

vegada. Ai de tu, amant d'esclaus imberbes, ai de tu, pobra desgraciada! Luperc et deixarà despullada.”⁹

Les esmaragdes apareixen sovint relacionades amb la famosa reina d'Egipte, Cleòpatra, que alguns autors romans presenten com una dona o reina envoltada de riqueses. Seria el símbol d'allò que aquests menyspreaven i, per tant, ens presenten una visió, probablement, distorsionada de la realitat. Així, s'emeten molts valors morals sobre aquest personatge. En algunes d'aquestes fonts literàries es mencionen, entre altres riqueses, les esmaragdes.

Aquest aspecte va molt més enllà de l'objecte d'aquest article, però com a mostra: Plutarc Vides paraleles: Vida de Lúcul, 3, 1:

“Es retirà Ptolemeu de l'aliança, temorós d'haver de fer la guerra; no obstant això, li donà naus que l'acompanyaren fins a Xipre, i, saludant-lo i obsequiant-lo en el mateix port, li regalà una esmaragda encastada en or, de les més rares i valuoses i, encara que al principi es negà a admetre-la, fent-li veure al Rei que estava gravat en ella el seu retrat, temé refusar-la, no anara a creure que es retirava totalment enemistat i se'l perseguira en el mar”.¹⁰

Vida d'Antoni, 74, 2

Possiblement un retrat pòstum de Cleòpatra amb el cabell roig, les seues faccions distintives, amb una diadema reial i agulles de ganxo amb incrustacions de perles, trobat en Herculà, segle I dC. Museu Arqueològic Nacional, Nàpols

⁹ En castellà en l'original de Epigramas completos. Ed. Cátedra, 1991

¹⁰ En castellà en l'original <https://www.suneo.mx/literatura/subidas/Plutarco%20Vidas%20paralelas%20T.%20IV.pdf>

Plutarc, en la vida d'Antoni, ens descriu com Antoni perdé el cap per Cleòpatra i acabà molt pitjor del que ja era abans.

“Éssent aquest el caràcter d'Antoni, se li afegí per últim l'amor de Cleòpatra, perquè despertà i inflamà en ell molts afectes fins aleshores ocults i inactius; i si hi havia alguna cosa de bo i saludable amb què abans s'haguera contingut, ho esborrà i destruí completament”.¹¹

Al llarg del text ens descriu aquesta reina com una dona no massa bella, però amb un gran atractiu i astúcies; sovint la presenta vestida i adornada en públic o bé com la deessa Venus o com la deessa Isis, envoltada d'or, plata i moltes riqueses.

Concretament, pel que ens concerneix:

“Havia fet Cleòpatra construir a continuació del temple d'Isis sepulcres i monument magnífics per la seua bellesa i elevació; i a elles feu portar des de palau les coses de major valor, or, plata, esmaragdes, perles, eben, ivori, cínamom...”¹²

Lucà, Farsalia X, descriu l'encontre de Cleòpatra amb Cèsar, donant una descripció també molt negativa d'aquesta reina. Descriu el luxe del palau on se celebra el banquet:

“..... *ebur atria vestit,*

Et suffecta manu foribus testudinis Indae 120

Terga sedent, crebro maculas distincta zmaragdo”.¹³

“L'ivori revesteix els atris, i en les portes estan embotides closques de tortuga índia colorejades a mà, amb les juntes clapades per l'encast de freqüents esmaragdes”.

Plini el Vell en la seua Història Natural és probablement la font que més detalls ens dona sobre les esmaragdes. Moltes de les idees procedeixen de Teofrast. Diferencia dotze tipus d'esmaragdes. Recull la idea que les esmaragdes són bones per a la vista i

¹¹ En castellà en l'original http://cdigital.dgb.uanl.mx/la/1020014867_C/1020014867_T4/1020014867.PDF

¹² Id.

¹³ <http://www.thelatinlibrary.com/lucan/lucan10.shtml>

comenta que els joiers i talladors de pedres precioses utilitzaven l'esmaragda per a descansar la vista. També diu que les esmaragdes es veuen més grans quan es miren des de lluny perquè reflecteixen el seu color en l'atmosfera que les envolta. Explica que mantenen la mateixa forma i aparença sota qualsevol tipus de llum; i per tot allò, es considerava que havien de mantindre sempre la seua forma original i, per això, es prohibí en Roma tallar-les o gravar-les. Plini explica que col·locant l'esmaragda plana, podia reflectir les imatges com en un espill, i així, conta una de les anècdotes més conegudes de l'emperador Neró, el qual solia veure els combats de gladiadors en una esmaragda.

“Nero princeps gladiatorum pugnas spectabat in smaragdo”¹⁴

Ens conta també que, segons es diu, en Xipre en el sepulcre del rei Hermia, junt a les pesqueries on salen el peix, posaren a un lleó de marbre uns ulls d'esmaragdes que brillaven tant fins i tot dins de l'aigua que els dofins espantats fugien de les xarxes i dels aparells de pesca. Per això, els pescadors les canviaren per altres pedres. També ens conta la faula del flautista Ismenias, que solia tindre moltes pedres i era molt vanitós: parla d'una esmaragda en la qual estava gravada Amymone (Dànae) .

En les esmaragdes s'esculpeixen àguiles i escarabats per a preservar dels malefícis, encara que ell ho considera una superstició. Es poden falsificar. En el Kyranides (compilació de textos mèdics-màgics del s IV , suposadament de Hermes Trismegist) trobem una recepta màgica que necessita aquesta pedra:

“L'esmaragda és una pedra verda de gran valor. Grave en ella un falcó i en les seues urpes una morena i pose baix la pedra una arrel de la planta, i utilitze'l per a combatre

---

¹⁴ <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0978.phi001.perseus-lat1:37.20>

els somnis delirants, el terror i allò monstruós. És bo també contra el còlic. És millor si es posa baix greix de morena. És un remei diví. (Kyranides, I,6, 19-24.)”¹⁵

Podem concloure que fou una de les pedres més importants entre les emprades pels grecs i molt usada en joieria romana.

AMBRE (*succinum* o *electrum* / ἤλεκτρον)

Una altra pedra molt emprada tant en joieria com en usos terapèutics i màgics és l'ambre. És una resina fossilitzada translúcida de color groc rogenc. Procedent del Bàltic. Hi ha evidència del seu ús i comerç des de la Prehistòria.

El seu nom ve de l'àrab “*anbar*” que significa catxalot (per la secreció greixosa que produeix aquest animal, semblant a la resina) o “la que flota en el mar”. Els grecs li donaven el nom de ἤλεκτρον (*elektron*) per les seues propietats elèctriques. Cal dir que en les fonts literàries s'ha de diferenciar entre *electron* resina (ambre) i *electron* mineral, aliatge de plata i or. Els romans l'anomenaven també *succinum* o *sucinagemma* (S. Isidor, Etimologies, XX,5).

La primera font literària on apareix esmentat és Homer, Odissea

IV, 73 : “Observa, Nestòrida grat al meu cor, el resplendor de bronze en el ressonant palau i del de l'or, l'electre, la plata i l'ivori”

XV, 460: “Arribà al palau de mon pare un home molt astut amb un collar d'or encastat amb electre”

¹⁵ Cita en castellà en Perea Yébenes, Sabino, “Magia, amuletos y supersticiones de materia medica en el libro I de Kyranides” pag 15

XVIII, 295 “A Eurímac li portà de seguida un collar adornat d’or, enfilat amb ambre, com un sol”¹⁶

De nou Pini en la seua Història Natural ens dona molta informació sobre aquesta gemma.

“Després del cristall està, entre els objectes de luxe, l’ambre, encara que és buscat sols per a delectació de les dones. I aquestes substàncies tenen el valor de les pedres precioses.” (N.H. XXXVII, 11)¹⁷

Plini conta diverses versions del seu naixement, algunes de les quals veurem a continuació.

- Segons els grecs, les germanes de Faetó (Heliades) , fulminat per un raig quan conduïa sense cap control el carro de son pare Hèlios, convertides en àlbers blancs junt al Padus (Erídan), ploraven, en comptes de llàgrimes, ambre que anomenaren *electrum* perquè al sol li diuen Elector.

“... de les quals Faetusa, de les germanes la major, com que volia a terra prostrar-se, es queixà de com de rígids estaven els seus peus; cap a la qual en intentar vindre la brillant Lampècia, per una sobtada arrel retinguda fou; la tercera, quan amb les mans el seu cabell a arrancar es preparava, arranca frondes; aquesta, que un tronc les seus cames reté, aquella es lamenta que s’han fet llargs els seus braços branques; (345-352)

...dels troncs arrancar els cossos intenta, i les tendres rames amb les mans trenca; però d’ahí sanguínies brollen, com d’una ferida, gotes (358-360)... una escorça a les seus paraules últimes arriba, d’on flueixen llàgrimes: i, destil·lats, amb el sol es

---

¹⁶ Traducció pròpia del castellà: Homero, Odisea, Ed. Càtedra

¹⁷ Del castellà en http://www.historia-del-arte-erotico.com/Plinio_el_viejo

refermen, de les seues noves rames, uns electres, ... (363-365) Ovidi, *Metamorfosis*, lib II, 345-365.¹⁸

“sorores autem Phaethontis dum interitum deflent fratris in arbores sunt populos versae. Harum lacrimae, ut Hesiodus indicat, in electrum sunt duratae.” Higynius, *Fabulae*, CLIV, 3-4.¹⁹

- Una altra versió que ens dóna Plini és que són el suc dels rajos del sol.
- Altres creuen que naix de l’orina del linx

“*Democritus lyncurium vocat et fieri ex urina lyncum bestiarum, e maribus fulvum et igneum, e feminis languidius atque candidum*” Plin N.H. LXXXVII, 12)

“*Demòcrit l’anomena lyncurium i afirma que es fa d’orina de linx, la procedent dels mascles rogenç i igni, la de les femelles més dèbil i blanc*”.

- En una altra versió, l’ambre procedeix de les llàgrimes de les aus Meleàgrides

“... *Sophocles poeta tragicus, ... Hic ultra Indiam fieri dixit e lacrimis meleagridum avium Meleagrum deflentium*”. (Plin N.H. LXXXVII, 12)

“*El poeta tràgic Sòfocles... Digué que aquest es genera de les llàgrimes de les aus meleàgrides que ploren Melègre*”.

“*Després de la mort de Melègre, Altea i Cleopatra es penjaren i les dones que ploraven el cadàver foren convertides en aus*” (Apol·lodor, *Biblioteca Mitològica*, lib I,3)

¹⁸ Id, Ovidio, *Metamorfosis* , libro II. Traducció de Ana Pérez Vega: https://es.wikisource.org/wiki/Ovidio_Metamorfosis_II

¹⁹ http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fabu.html#c154

“at sorores eius praeter Gorgen et Deianiram flendo deorum voluntate in aves sunt transfiguratae, quae meleagrides vocantur;” (Hig, Fabulae CLXXIV,7)

Segons Plini, s’engendra en les illes septentrionals de l’Oceà, que els alemanys anomenen *Glesso*, per la qual cosa els romans anomenaren l’ illa *Glessaria* i els bàrbars *Austravia*. Naix corrent de la medul·la d’uns arbres de l’espècie dels pins, com la goma en els cirerers i la resina en els pins. S’espesseix i endureix amb el fred. Quan creixen les ones les arrabassen de les illes i les llancen a les riberes.

La comercialització de l’ambre del Bàltic començà almenys en el s VIII aC. L’ambre arribà a Grècia a finals del Bronze i s’utilitzava sobretot com a grans de collar. Després en època romana ja s’emprà per a fabricar anells, grans, utensilis, penjolls, amulets, etc.

El seu comerç fins a època romana es feu a través dels grans rius d’Europa i els Alps. Segons Plini, es porta de Germània a Panònia (Hongria) i d’allí els vènets li donen forma. Les dones llauradores transpadanes el porten com adorn però també l’usen com a medicament per a la gola i la boca. Un cavaller romà el portà a Roma per als Jocs de Gladiadors de Neró i en portà tant que fins i tot les xarxes per a subjectar les feres es lligaven amb ambre.

Primer es destil·la líquid, com proven les coses que queden dins com formigues, mosquits o sargantanes que es queden pegats quan està blanet i després es queden tancats quan solidifica.

Explica que hi ha de moltes classes: blanc, de color cera... però el de major valor és el ros transparent. Es poden tintar. Amb la fricció dels dits pot atreure fulles seques i palla (electricitat estàtica). Els seus trossets en oli cremen molt bé.

És molt car i molt apreciat com a regal.

“Domici Neró havia donat el nom d’ambre als cabells de la seua esposa Popea, i fins i tot l’havia anomenat amber en alguns versos, i perquè a cap vici li falte un bonic nom;” (op.cit. 50)

Per això, les matrones desitgen el seu color per als cabells.

La popularitat de l'ambre es devia sobretot a les propietats terapèutiques que se li atorgaven, a més de les qualitats estètiques. Així, com diu Plini, els collars d'ambre s'usaven contra les malalties de la gola i del pit, i era utilitzat contra febres i diversos mals (H.N, XXXVII, 44-51)

Posant-lo lligat, als xiquets els serveix d'amulet.

“Segons Cal·lístrat, és bo a qualsevol edat contra la bogeria, i en la dificultat per a orinar, begut o en amulet.”

Collar amb un escarabat penjoll. Itàlic o etrusc, 550-400 aC. Ambre, or i cornalina. The J. Paul Getty Museum

“Diu també que cura les febres i altres afeccions portat al coll i de l'orella. Triturat amb mel i oli de roses cura els mals dels oïts, i l'obscuritat en la visió esclafada amb mel àtica; així com els trastorns de l'estòmac. Per si mateix en pols o begut en aigua amb massilla. L'ambre per últim és de gran utilitat per a imitar les pedres que són transparents, sobretot l'ametista, perquè com hem dit es tinta de colors” (op. cit.)

En el Kyranides I, 11 (20-22) trobem :

*“ Grave un voltor en la pedra ambre i pose un poc d'incens baix i la punta de l'ala del pardal i porte-lo a sobre. Li serà útil per a combatre la pèrdua de visió i les cataractes.”*²⁰

En l'àmbit funerari pesen també les creences que es tracta d'un material afavoridor del descans dels difunts, un exemple més del valor màgic i religiós que se li suposa des d'antic, en època romana lligat especialment als moments de trànsit. Amb tot, en determinats cercles, a pesar del seu ús estès, l'ambre és vist com un objecte de luxe, a evitar per part d'aquells que volen guiar-se per la virtut.²¹

²⁰ Cita en castellà en Perea Yébenes, Sabino, “Magia, amuletos y supersticiones de materia medica en el libro I de Kyranides” pag 20

²¹ Recuperat de <https://www.getty.edu/publications/ambers/objects/1/>

Els etruscos i romans gaudiren de joies i adorns elaborats per artistes especialitzats en ambre que transformaven els trossos que venien del Bàltic en autèntiques obres d'art. Es feien camafeus i objectes de luxe finament tallats. La societat romana considerava l'ambre com a símbol de fertilitat i bona sort, per això, els gladiadors el portaven entre la roba quan eixien a lluitar.²²

Penjoll d'ambre representant un cap de moltó.
Itàlic 500-400 aC. Museu J. Paul Getty

Penjoll d'ambre: dona
sostenit un xiquet
(Kurotrophos). Etrusc
600-550 aC. Museu J.
Paul Guetty

AMETISTA (AMETHYSTUS/ Ἀμέθυστος).

El seu nom ve del grec Ἀμέθυστος, sobri, que no emborratxa, i és un dels casos més clars en què la pedra actual es correspon a l'antiga. És la varietat violeta del quars, que deu el color a la presència de manganés o un compost de ferro i sosa. En l'antiguitat es creia que portar l'ametista evitava els efectes nocius de l'alcohol, que era un amulet que evitava l'ebrietat. Així en alguns Lapidaris es diu que posada en el melic evitava l'embriaguesa.

“Sols a Dionís atorgà Rea l'ametista

Que salva el bevedor de les cadenes de la bogeria”

²² Recuperat de <https://www.getty.edu/publications/ambers/objects/45/>

Nonnos de Panòpolis, Dionisíques, XII, 380)²³

Encara que no tots estan d'acord amb aquesta creença: Plini diu: “Els mags vanitosos garanteixen que l'ametista impedeix l'embriaguesa” (H.N. XXXVII, 124, cast, op.cit)

La pedra és definida per Teofrast com semblant al vi pel seu color. Plini afegeix que era translúcida i violeta. D'acord amb ell, les millors ametistes eren índies però també trobades en Aràbia Petra, Armènia Menor, Egipte i Galàcia. Les pitjors classes procedeixen de Tasos i Xipre.

S'usà en la majoria dels períodes. En l'Edat del Bronze era usada sobretot per a grans de collar, més que per a segells. Quan s'usava en la joieria minoica i micènica probablement procedia d'Egipte. En època hel·lenística i romana s'utilitza per a fer retrats en gemmes. Plini assenyalava que és considerada eficaç per a amulets.²⁴

És una pedra que fou molt emprada pels bisbes, per la qual cosa rebia el nom de *pedra dels bisbes* i es creia que dissipava els mals pensaments i accelerava la intel·ligència o que podia estroncar la sang i previndre o curar el dolor de cap.²⁵

Penjoll o gra d'ametista en forma de lleó. S V-IV aC, probablement d'Iran. British Museum

Camafeu d'ametista amb cap de Medusa en relleu. S. I-II dC. British Museum

²³ En castellà la cita procedent de Elena Almirall Arnal, Los dones de Gea. Utilización de las gemas en la antigua Grecia. Pag 409

²⁴ Imatge rescatada de <https://www.britishmuseum.org/collection/image/996994001>

²⁵ Imatge rescatada de <https://www.britishmuseum.org/collection/image/115172001>

Crec interessant concloure aquest article amb un bell mite que conta la transformació d'una guapa xica en aquesta pedra. El mite, falsament, es diu que ve dels grecs. En realitat és un poema escrit en el s. XVI per un poeta francès Rémy Belleau (1528-1577) , *Les amours et nouveaux échanges des pierres precieuses, vertus et proprietz d'icelles* . El poeta en aquesta obra evoca els mites per a cada pedra preciosa, i dedica un poema a cadascuna d'elles. Així, per a l'ametista escriu el titulat : *L'Améthyste ou Les amours de Bacchus et d'Améthyste*. És un clar seguidor de Virgili i Ovidi.

El poema consta de 312 versos, dels quals veurem tot seguit alguns fragments que ens permeten comprendre la història: ²⁶

“perdudament enamorat d’Ametista la bella, Ametista la dels bells ulls, de bellesa no mortal, (vs 144-145)

Després doncs que aquest déu²⁷ guanyà la victòria sobre els pobles indis, triomf de la seua glòria, aquest petit déu²⁸ vencedor d’homes i déus, triomfa sobre aquest déu i el fa estar enamorat; (vs 152-155)

Quan aquest déu buscant (oh divines meravelles) els secrets amagats al fons de les seues cistelles- troba que el Destí cruel no volia que ell gaudira feliç dels temptadors plaers d’Ametista la bella, tenint per enemiga Diana, la del cast pit, l’ajuda de la seua amiga i les estrelles també. Aleshores tot desesperat i ple de fúria:... (vs 193-200)

²⁹ Diana caçadora, mosaic s II dC, Museu del Bardo

²⁶ Traducció pròpia del francès en l'original

²⁷ Bacus

²⁸ Cupido

²⁹ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Diane_the_Huntress_mosaic_in_the_Bardo_National_Museum
File: [Bardo_Diane_chasseresse.jpg](#).

Au, avant, diu aquest Déu, au tigres animeu-vos, i vosaltres, panteres lleugeres, armeu-vos de fúria, és en aquest cop que cal socórrer el vostre senyor, escarboteu la terra amb els peus, i feu-me semblar que vosaltres sentiú, divins, còleres dins de vosaltres, un poc de l'agror de la meua justa còlera: (vs 235-240)

30

Jo vull que el primer que agafe aquest camí us augmente l'ardor i us servisca de presa. Però què passa, oh Déu? Ametista la dels bells ulls, humil es passeja per a saludar els Déus i fer un sacrifici a la casta deessa. Es troba la primera amb aquesta gran colla, que veient-se forçada invoca en la seua ajuda Diana: (vs 245-252)

A penes havia acabat que un trist rigor li feu quallar la sang, els pulmons i el cor, una gelada suor li banya la cara; per tres vegades intenta caminar, però l'ús dels peus està embalbit, per tres vegades intenta girar el coll que ja mai dobla, tan dur com una roca, les seues llàgrimes escampades sobre la grava índia en les pedres són foses (vs 255-262).

[Bacus] Jo vull en el futur que aquesta pedra fina, alimentant dins d'ella la meua còlera divina, tintada dels meus colors protegisca el seu portador d'embriagar-se mai del meu dolç licor, atraient els vapors que d'alès fumosos van enterbolint el cervell de passions vinoses. A més jo vull que ella faça tornar agradable i gentil, sobri, honest, cortès, d'esperit llest i subtil, aquell que en el sí la porte amagada o sobre el melic estretament enganxada; (vs 281-290).

Dient açò arranca de la fulla de pàmpol que coronava el front del seu cap sagrat, el raïm de color púrpura i, en la seua blanca mà esprement-lo i matxucant-lo, esprem el gra: del qual el sant licor s'escorre enrogit sobre Ametista encara pàl·lida de espant, que després, en virtut d'aquest germen diví, no va tindre el rostre tenyit més que del color del vi, violeta, púrpura en memòria eterna del Déu que esprem del raïm nou el most que li dona el color i el tint del que Ametista encara té la cara pintada. (vs 293-304)

---

³⁰ [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Mosaico_del_Triunfo_de_Baco_\(Madrid,_M.A.N.\)#/media/File:National_Archaeological_Museum_of_Spain,_Madrid_\(15477194062\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Mosaico_del_Triunfo_de_Baco_(Madrid,_M.A.N.)#/media/File:National_Archaeological_Museum_of_Spain,_Madrid_(15477194062).jpg)

Màgia o ciència, mite o realitat? El que és clar és que les pedres fan honor al seu nom de precioses en totes les accepcions de la paraula *preciós*: allò de gran preu o valor; allò molt bo o allò molt bell .

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

Almirall Arnal, Elena , Los dones de Gea. Utilización de las gemas en la antigua Grecia.

Tesis doctoral 2019 en <http://hdl.handle.net/10803/667220>

Apolodoro, Biblioteca mitològica, <https://ia800703.us.archive.org/23/items/>

[ColeccionObrasGrecoLatinas1/085.Apolodorobiblioteca.pdf](https://ia800703.us.archive.org/23/items/ColeccionObrasGrecoLatinas1/085.Apolodorobiblioteca.pdf)

Belleau, Rémy, Les amours et nouveaux eschanges des pierres précieuses, L'Améthyste ou Les amours de Bacchus et d'Améthyste. 1576. En Ed. Genève, Librairie Droz, 1973

Cid López , Rosa María, Cleopatra: mitos literarios e historiográficos en torno a una reina

© Ediciones Universidad de Salamanca Stud, hist., Hg antig. 18, 2000, pp. 119-141 en

<https://digibuo.uniovi.es/dspace/bitstream/handle/10651/20147/6239-21667-1-PB.pdf?sequence=1>

Homero, Odisea, Ed. Càtedra

Hyginus, Fabulae en

<http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/>

[hyg_fabu.html#c154](http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fabu.html#c154)

<http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/>

[hyg_fabu.html#c174](http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fabu.html#c174)

Lucano, M. Anneo, Farsalia, Biblioteca clàssica Gredos, 71, 1984

<http://www.thelatinlibrary.com/lucan/lucan10.shtml>

Marcial, Epigramas completos. Ed. Càtedra, 1991

Oller Guzmán, Joan, Las esmeraldas en las fuentes literarias clásicas: una breve aproximación, DOI: <https://doi.org/10.5944/etfjii.35.2022.27907>. ESPACIO, TIEMPO Y FORMA SERIE II · HISTORIA ANTIGUA 35 · 2022 · PP. 77–110 ISSN 1130-1082 · E-ISSN 2340-1370 UNED

Ovidio: Arte de amar y Metamorfosis, Ed. Iberia, 1985. Metam, pag 90

Ovidio, *Metamorfosis*, Libro II . Traducción de Ana Pérez Vega. https://es.wikisource.org/wiki/Ovidio_Metamorfosis_II

Perea Yébenes, Sabino. *Magia, amuletos y supersticiones de materia medica en el libro I de Kyranides*. CSIC, Madrid 2010

Platón, *Menón*. Crátilo. Fedón, Planeta DeAgostini.1997

Plutarco, *Vidas paralelas*. Vida de Lúculo. Biblioteca clásica Gredos, 71. <https://www.suneo.mx/literatura/subidas/Plutarco%20Vidas%20paralelas%20T.%20IV.pdf>

Plutarco, *Vidas paralelas*, Vida de Antonio en http://cdigital.dgb.uanl.mx/la/1020014867_C/1020014867_T4/1020014867.PDF

Smith, William DCL, LL.D.: Diccionario de antigüedades griegas y romanas, John Murray, Londres, 1875. En [https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/.html](https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA/.html)*

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Amuletum.html

Theophrastus: *Theophrasti Eresii Opera*. Editore Ambrosio Firmin Didot 1866. Copia digital

Theophrastus, *On Stones*. Trad: Earle R. Caley. The Ohio State University, 1956

Thurston Peck, Harry. *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York. Harper and Brothers. 1898

<https://domus-romana.blogspot.com/2015/12/ornamenta-gemmarum-joyas-romanas-con.html>

https://historia.nationalgeographic.com.es/a/wadi-sikait-mina-esmeraldas-egipto-romano_17321

https://historia.nationalgeographic.com.es/a/wadi-sikait-fue-principal-mina-esmeraldas-egipto-romano_16645

https://es.wikisource.org/wiki/De_las_piedras_preciosas_entre_los_romanos

<https://www.baunat.com/es/esmeralda-verde>

http://www.librosmaravillosos.com/Cleopatra/index.html#_ednref29

<https://viatorimperi.es/la-ruta-romana-del-ambar/>